

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ.

Дмитро Гордієнко

Рецензія

Гирич І. Вячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2019. 312 с.

DOI: 10.5281/zenodo.4120937

© Д. Гордієнко, 2020. CC BY 4.0

Постать В'ячеслава Липинського в українській соціогуманітаристиці знана і незнана водночас. Суперечливо він постає і в монографії І. Гирича. Уже у вступі дослідник наголошує, що постать В. Липинського стала в українській «національній суспільній думці ХХ ст. постаттю першої величини» (с. 7), чому проте не відповідає його представлення в українській історіографії. Липинський більше відомий на еміграції, де створений і діє Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського у Філадельфії (США), що, зокрема, поставив за мету своєї діяльності видання повної творчої спадщини мислителя. В Україні його затьмарив ідеолог українського націоналізму – Дмитро Донцов, більш зрозумілий широким масам, ніж «реаліст» В. Липинський. Та попри те, що «ці дві теорії взаємно виключали одна одну» (с. 245), саме останній, «першим запропонував питання самостійної України визначити альфою і омегою політичної боротьби українців за національне визволення» (с. 7).

Назва книги, як показує автор, взята з кредо самого Липинського, який у соціальному основі українського поступу поставив не інтелігента, а продуцента, відтак відмовився від професорської кафедри, ствердивши у листі до Д. Дорошенка, що він «хлібороб і жовнір» (с. 40). Така позиція мислителя різко контрастувала з українською та загалом європейською громадсько-політичною дійсністю того часу, де провід вели професори, зокрема в українському русі – професор Михайло Грушевський, з яким і Липинський підтримував тривалі тісні стосунки, розкриті в окремому підрозділі монографії. Світогляд більше поєднував Липинського з Євгеном Чикаленком, на думку якого «лише дрібний і середній власник буде зацікавлений у перемозі Української революції, підтримуватиме українську державу, національну культуру, а також творитиме матеріальну базу, економічну основу процвітання України» (с. 120). Лише в еміграції вчений посяде кафедру історії української державності в Українському науковому інституті в Берліні. Проте суперечливо звучить теза автора, що здобутки УНІ в Берліні «були незначними», водночас цей Інститут «реально спричинився до розвитку державницької школи в українській історіографії» і навіть «в часах Другої світової війни УНІ залишався поважним науковим центром зі знаною і розлогою бібліотекою» (с. 185).

Попри наявність ґрунтовних праць, наприклад В. Масенка та О. Яся, як історик, історіософ В. Липинський в Україні ще мало знаний, а його історичні праці

переважно залишаються об'єктами історіографічних досліджень, не переходячи в розряд історіографічних джерел. Унікальність його як історика полягає в тому, що «справжнього «наукового приготування» він не отримав, бо, так і не скінчивши історичного факультету університету, поринув у дослідницьку працю» (с. 22). Історія для Липинського «не була архівальним чинником, лише підставою для творення майбутнього суспільства» (с. 38). Книга І. Гирича подає цілісну постать українського мислителя, в якому «одночасно жили науковець і політик» (с. 153). Хоча автор і зазначає, що дослідження хронологічно обмежується переважно революцією 1917–1921 рр., фактично воно охоплює весь період життя й діяльності Липинського. За визначенням самого автора, монографія має науково-популярний характер і покликана подати образ вченого широким колам українських читачів.

Липинський як політик та історик чітко заявив себе у перипетіях появи видання «Історії України» Миколи Аркаса, яку сприйняв цілком позитивно, «розцінюючи її як сильний націоналізуючий чинник» (с. 35) і яка стала причиною першого його конфлікту з М. Грушевським. При підготовці другого видання «Історії» Аркаса він чітко окреслив своє бачення вимог до подібного видання: «1) бути не науковим підручником для інтелігента, а популярним викладом української історії для священика, чиновника, напівінтелігента, хуторянина...; 2) бути за змістом не підбіркою фактів, а викладом провідної ідеї, оскільки філософія історії важливіша за документалізм...; 3) оцінювати події з точки зору інтересів не селянства, а «середнього панства» – козацької старшини» (с. 37). Остання теза фактично лягла в основу брошури «Шляхта на Україні» (1909), яку І. Гирич відносить до «ключових українських історіософських книжок ХХ ст.» (с. 38), на жаль, все ще мало званої в українській історіографії. Таким чином, якщо для Грушевського альфою й омегою історії був народ, Липинський поставив в основу своєї історіософії українську шляхту, яку з 1920-х років визначав у категоріях «провідної верстви» та «суспільної еліти». Проте, як слушно наголошує автор, хибно протиставляти державницьку концепцію Липинського народницькій Грушевського. Фактично вони доповнювали одна одну, і в еміграції обидна напрямки будуть однаково покликатись на Грушевського, що й розкривається І. Гиричем в окремих підрозділах.

Як український літератор та історик В. Липинський дебютував дослідженням про Данила Братковського, в постаті якого, на думку І. Гирича, історик вбачав «своє альтер его, попередника двохсотрічної давнини» (с. 56). Вагомою заслугою автора, все ще не сприйнятою українською гуманітаристикою, є «повернення» в українську літературу та культуру постаті Бронеслава Залеського – «польськомовного українського поета», польського Гоголя української культури. Саме Липинський, як показує І. Гирич, одним із перших стверджував ідею, «що мова твору не завжди свідчить про політичні та національні уподобання автора» (с. 59).

Сьогодні у частини українських істориків викликає несприйняття вживання «Україна» чи «Середньовічна Україна» щодо періоду, раніше окресленого як «Київська Русь». Подібну полеміку В. Липинський витримав з відомим польським істориком О. Яблонівським щодо доцільності вживання «Україна» в ранньомодерному періоді, до ХІХ ст., чітко виразивши свої погляди у статті «Україна чи Русь?» Подальший розвиток історіографії ствердив слушність позиції вченого, що дає обнадійливі перспективи поширення хороніма «Україна» й на інші, давніші періоди української історії, зокрема середньовічний, не лише в дидактичній, а й науковій історіографії.

З історичних праць В. Липинського І. Гирич до найвизначніших відносить досить знану в сучасній українській історіографії «Україну на переломі», а також менш відомий альманах «Z dziejów Ukrainy», розрахований «на польськомовного, але свідомого своєї причетності до українського народу, читача» (с. 81). Власне у цьому альманасі й була вперше опублікована «Україна на переломі» в оригінальному польському варіанті «Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy». «Україна на переломі» (Відень, 1920) – найвідоміша історична праця Липинського, і саме її

І. Гирич кладе в основу державницької школи української історіографії (Н. Полонська-Василенко такою підставовою книгою називала «Українську історію: Старинні і середні віки» С. Томашівського).

Своє кредо та чітку історіософську оцінку Козацької революції середини XVII ст. В. Липинський виклав у великій статті про київського полковника Михайла Кричевського: «Для нас людей XX сторіччя, які сліпо вірять у творчу всемогутність парламентських промов ... нам може здатися незрозумілою ця добровільна данина з власної крові найкращих своїх синів, котру тоді склав наш народ у жертві за свою свободу, за визволення. Але не гадаймо принаймні, що ця жертва пішла намарне. Бо якщо ми сьогодні існуємо як окремий народ, то завдячуємо ми це Великій революції 1648 року» (с. 86). Тому важливою є думка І. Гирича, що «минуле не кінчається у далеких віках, воно повторюється в іншій формі у сучасному. І для цього нинішнього часу і писав цей твір (про М. Кричевського. – *Д. Г.*) видатний історик і політик» (с. 88). Варто наголосити, що монографія Липинського все ще залишається найґрунтовнішим дослідженням, присвяченим М. Кричевському.

Прикметно, що політичні переконання Липинського сформувалися не в родині, а в школі. З родини він вийшов переконаним «русофілом» та поляком за мовою й релігією. І лише у 8-му класі Першої київської гімназії різко захопився ідеєю незалежності України. Надалі у його постаті чітко відбилась характерна риса українського інтелігента: хворий на сухоти, несприйнятий широкими масами українського населення, незрозумілий, навіть відчужений у власній родині. Відтак, «вразлива вдача історика збільшувала його душевні страждання, провокувала загострення старих хвороб». Тому, як наголошує І. Гирич, «за таких умов науково-публіцистична праця ставала справжнім подвигом» (с. 24).

Липинський відомий насамперед як творець теорії українського аристократизму – провідної верстви, як державотворчого елементу нації. Менше акцентується постать мислителя як фундатора українського консерватизму, загалом все ще мало представленого в українській політиці та політичній думці. При цьому, як зазначив І. Гирич, він протиставляв консерватизм демократії. Однак консерватизм не заперечує демократичну форму правління, чому яскравим прикладом є Великобританія. Прикметно, що й сам Липинський часто проводив паралелі між Україною та Великобританією, наприклад, між Козацькою революцією та нормандським завоюванням Англії Вільгельмом Завойовником, відтак устрій держави Богдана Хмельницького мислитель розглядав як демократичну монархію. Власне він під демократією «розумів обов'язок майновитої верстви стосовно народу» (с. 99). Тут ідеться про заперечення республіканської форми правління на противагу монархічній. Тому, порівнюючи державницькі концепції Грушевського та Липинського, дослідник приходиться до висновку, що різниця між ними полягала у баченні форми правління: демократи відстоювали республіканську, гетьманці – монархічну форму правління. Й саме Липинський «вичарував» ідею про позитивну і справедливу українську монархічну владу гетьмана і запалив нею сотні тисяч людей» (с. 9). З іншого боку, ця певна термінологічна невизначеність зумовлена недостатньою розробленістю в українській соціогуманітаристичній політичній концепції лібералізму, консерватизму, власне демократії, що переважно сприймається в рамках соціал-демократії. Звідси й певна суперечність у вживанні терміна «демократія» як в українській публіцистиці Липинського та його доби, особливо відмінно в до- та постреволуційну добу, так і в монографії І. Гирича. Відтак перспективним для розвитку української суспільно-політичної думки є запропонований автором термін «консервативний демократизм» (с. 140 і наст.), творцем та теоретиком якого і був В. Липинський.

Новітня історія України підтвердила думку Липинського, за якою «не натовп є головним у історичних подіях і сучасній політиці, а меншість, яка завжди керувала і керуватиме у майбутньому державами і суспільствами», як і підтвердилась теза мислителя, «що народні маси частіше руйнують великі справи окремих історич-

них одиниць» (с. 8). Учений заперечував віднесення до української нації винятково симпатиків лівих сил і його позиція та аргументи залишаються актуальними й на сьогодні, коли лунають гасла на кшталт: «Україна – без олігархів», при цьому під останніми розуміється бізнес-еліта, а не власне олігархи. Привертає увагу й позиція Липинського у мовному питанні, який надавав великої ваги вживанню літературної української мови. «Краще за будь-кого з етнічних українців він розумів політичну вагу українського мовлення і почувався вкрай дискомфортно, коли, як, наприклад, в гуртку М. Требінської, йому доводилося розмовляти по-російському. Характерно, що ні С. Єфремов, ні Ф. Матушевський такого відчуття не пережили» (с. 35). У листі до О. Назарука мислитель зізнавався, що він – поляк володіє українською мовою «в тисячу раз краще, ніж члени Центральної Ради» (с. 102). І саме Липинський першим чітко порушив питання потреби формування політичної української нації, поклавши в основу територіальний, а не етнічний принцип, адже й сам він за етнічним походженням був поляком, та ще й католиком. Не «Україна для українців», а «Україна для її громадян» було гаслом Липинського. Таким чином, мислитель висунув тезу свідомого вибору громадянами своєї національності. «Не кров та мова є головними ознаками національної приналежності, а передусім власний свідомий вибір своєї національності» (с. 61). Тим самим Липинський запропонував ідею класового миру, що різко суперечило популярному на початку ХХ ст. марксизму з його «відвічною» боротьбою та антагонізмом класів. На жаль, українська інтелігенція не почула його і далі, особливо в літературі, творила образ українця як представника пригнобленого, упослідженого класу – селянства.

Рецензована монографія та інші праці І. Гирича яскраво показують, що сьогодні перед українцями часто-густо стоять ті самі виклики, що й сто років тому, що Росія використовує ті самі методи для дискримінації української ідеї. Сто років тому Москва таврувала все українське «німецьким/пруським проєктом», з чим мусив боротись Липинський, сьогодні – американським. Як тоді, так і сьогодні рятують чужі/російські інтереси в Україні самі ж «малороси».

Проте, як відомо, вершиною політичної філософії В. Липинського є трактат «Листи до братів-хліборобів» – підставовий твір українського консерватизму. За загальнокультурним значенням І. Гирич ставить цю працю на рівень з «Кобзарем» Тараса Шевченка, творчістю Івана Франка та «Історією України-Руси» Михайла Грушевського (с. 267), хоча по популярності він все ще програє переліченим творам.

На відміну від лібералізму чи особливо соціал-демократії, «корпус текстів» консерватизму становлять праці практичних політиків. Досвід В. Липинського в реальній політиці незначний: він зводиться до перебування на посаді посла Української Держави в Австро-Угорщині. Тим самим його творчий доробок, а, отже, й сама традиція українського консерватизму є унікальним прикладом в історії європейської політичної думки. За висловом І. Гирича, «Листи...» – «це твір мислителя, якому відкрилася Божа істина, закрита широкому загалові» (с. 271). Однак, дискусійно звучить теза автора, що бути раціональним, реалістичним було однією з найбільших образ для Липинського (с. 283). Український мислитель, подібно до Берка, спирався на колективний досвід – досвід Української революції. Лише його талант зміг вловити «втрачені сподівання» українців і сприяти розгортанню гетьманського руху як найпотужнішого руху української еміграції у міжвоєнній Європі та Америці. Однак уже 1927 р. дійшло до розриву між Липинським та Скоропадським, що, безумовно, був неминучим між теоретиком та образом втілення теорії. З іншого боку, «корпус» західного консерватизму творять насамперед мемуари провідних політиків консервативного спрямування, в Україні ж, за відсутності політиків-консерваторів, а, отже, і їхніх мемуарів, роль консервативного корпусу становлять біографічні студії. Тим самим монографія І. Гирича не лише розкриває постать творця українського консерватизму, а й сама є ваговим джерелом українського консерватизму, хоча й написана виразним республіканцем.

Монографія І. Гирича порушує й важливу проблему полірелігійної єдності української нації та культури. При цьому йдеться не лише про українців – вірних різних конфесій християнського віровизнання, а й мусульман, караїмів, власне українських неоязичників тощо. І тут приклад українця-католика Липинського є показовим і вартим уваги у пошуку міжрелігійного консенсусу в Україні.

Книга є актуальною й сучасною. Адже, як наголошує автор, після Революції гідності, «коли ми говоримо, що одночасно належимо до певного етносу, є політичними українцями, належимо до європейської спільноти та громадян світу, то слідуємо шляхом, який нам провістив В. Липинський» (с. 164). Актуальною залишається головна теза Липинського, що лише у власній державі сформується українська нація та повноцінно розвиватиметься українська культура. З іншого боку, І. Гирич наголошує, що незасвоєним в Україні залишається заклик Липинського до шанобливого ставлення до власного минулого. Тут варто додати, що не лише знищені могили українських князів та гетьманів (їх нищили окупанти), плюндруються могили захисників України від російської агресії, розпочатої 2014 р., українці не просто вживають протилежні оцінки до одного й того ж героя минулого, а й нехтують багатьма з них, особливо локального масштабу. Як наслідок, маємо по кілька університетів імені Тараса Шевченка чи Івана Франка, натомість не маємо жодного вишу імені В'ячеслава Липинського чи Пантелеймона Куліша.

Більшість сучасників не зрозуміли Липинського, для них він так і залишився українським донкіхотом, а на Батьківщині саме його ім'я довго було під забороною. На сьогодні настав час не просто повернути й гідно вшанувати ім'я мислителя, а й зрозуміти творчу спадщину, пориви, думки та ідеї цього лицаря української державності, сприяти чому й покликана монографія І. Гирича.

Книга написана на широкому тлі тогочасної доби, сповнена різноманітних деталей, контекстів, образів, постатей, що дає змогу зануритись в епоху та оточення В. Липинського, побачити панорамний образ життя і творчості українського мислителя. Якщо Липинський повертав українцям їхню національну еліту, аристократію, І. Гирич повертає українцям їхню інтелектуальну еліту, зокрема творця українського консерватизму В. Липинського. Якщо Липинський повертав українську історіографію в «нормальне річище європейської історії», І. Гирич повертає українську суспільно-політичну думку в річище європейських ідейно-політичних течій.

Дата подання: 16 серпня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 21 вересня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гордієнко Д. Рецензія : Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2019. 312 с. Сіверянський літопис. 2020. №5. С. 145–149. DOI: 10.5281/zenodo.4120937.

Цитування за стандартом APA

Hordiienko, D. (2020). *Retsenziia : Hyrych I. Viacheslav Lypynskiy: khliborob i zhovnir (Spivvidnoshennia demokratychnoho i konservatyvnoho v yoho istoriosofii)*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2019. 312 s. [Recension : Hyrych, I. (2019). Viacheslav Lypynsky: farmer and soldier (The ratio of democratic and conservative in his historiosophy). Kyiv, Ukraine: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 145–149. DOI: 10.5281/zenodo.4120937.